

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ

**Глухівський національний педагогічний університет
імені Олександра Довженка**

ФАКУЛЬТЕТ ПОЧАТКОВОЇ ОСВІТИ

**КОМПЕТЕНТІСНИЙ ПІДХІД
В ОСВІТІ:
теорія і практика**

Збірник наукових праць

ВИПУСК 2

**СУМИ
2018**

БОНДАРЕНКО Оксана Андріївна,
вчитель початкових класів вищої категорії,
вчитель-методист Шосткинської
спеціалізованої школи I—III ступенів №1
Шосткинської міської ради Сумської області

ФОРМУВАННЯ ГРОМАДЯНСЬКОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ ВИВЧЕННЯ ПРЕДМЕТІВ ГУМАНІТАРНОГО ЦИКЛУ

***Анотація.** У статті розглядаються питання формування громадянськості учнів початкових класів у процесі навчання української мови, літературного читання, предмета «Яу світі»: схарактеризовано поняття «громадянськість» як цілісне особистісне утворення, названо її складники; висвітлено форми, методи і прийоми, засоби формування громадянськості як інтегративної якості особистості.*

***Ключові слова:** громадянськість, громадянське виховання, початкова школа, молодші школярі, методи навчання, форми навчання, нові технології навчання і виховання, творча діяльність.*

Постановка проблеми. Розвиток України, як демократичної правової держави, неможливий без цілеспрямованої та систематичної роботи у сфері виховання громадянина. Формування громадянськості у молодого покоління забезпечить оздоровлення нації, трансформує громадянську свідомість, моральну та правову культуру, сприятиме розквіту національної свідомості. Тож перед школою стоїть важливе завдання: формування особистості, найвищою цінністю якої є любов до Батьківщини та свого народу; громадянина, який дотримується демократичних цінностей та настанов у своїй поведінці. Розпочинається робота з формування громадянськості в початковій ланці загальноосвітньої школи і вимагає нового змісту, форм і методів, інноваційних технологій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Про значущість громадянського виховання засвідчують Національна доктрина розвитку освіти, Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української

державності, у яких наголошено, що у процесі громадянського виховання провідне місце належить освітньому складнику, який доповнюється й розширюється вихованням у душі громадянськості.

Видатний український педагог В. Сухомлинський визначив основні положення громадянського виховання, розкрив шляхи його реалізації. Проблемі громадянського виховання приділяли увагу вітчизняні педагоги (В. Білоусова, В. Вербицький, О. Пометун, Є. Постовойтов, Г. Пустовіт, О.Савченко, А. Сиротенко, В. Сухомлинський, О. Сухомлинська, І. Тараненко), психологи (Б.Ананьєв, І. Бех, Л. Виготський, О. Леонт'єв).

Мета статті - висвітлити окремі аспекти формування громадянськості молодших школярів на уроках предметів гуманітарного циклу.

Виклад основного матеріалу. Суть формування громадянськості, як зазначено у Концепції громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності, полягає у формуванні інтегрованої якості особистості, що надає людині можливість відчувати себе морально, соціально, політично, юридично дієздатною та захищеною. Такий підхід передбачає виховання особистості чутливою до свого оточення, долучення її до суспільного життя, у якому права людини виступають визначальними [7].

Основні елементи громадянськості – це моральна і правова культура, яка виражається в почутті власної гідності, внутрішньої свободи особистості, дисциплінованості, повазі до інших громадян і державної влади, здатності виконувати свої обов'язки, виражається в поєднанні патріотичних, національних, інтернаціональних почуттів.

«Громадянськість молодшого школяра» — складне особистісне утворення динамічного характеру, у змісті якого цілісно поєднуються емоційні, інтелектуальні, ціннісні та практичні аспекти життєдіяльності, спрямовані на позитивне ставлення до держави, Батьківщини, інших людей та самого себе як громадянина держави. Як цілісне особистісне утворення громадянськість виявляється у вигляді її складників – особистісних якостей. Характерними для молодших школярів є: громадянська свідомість, почуття громадянської гідності, почуття громадянської відповідальності, почуття громадянського обов'язку,

громадянська мужність, громадянська совість [7].

У сучасній початковій школі зміст і методика навчальної, позаурочної роботи, організація життєдіяльності школярів пронизані ідеями громадянського виховання. Особлива увага формуванню громадянськості приділяється на уроках предметів гуманітарного циклу. І розпочинається на першому ж уроці. Аналіз змісту підручників і посібників («Українська мова», «Літературне читання», «Читаю сам», «Найкраще», «Я у світі») показав, що вони вміщують достатню кількість текстів, вправ, завдань, які допомагають виховати справжніх громадян України, ціннісне ставлення до держави (повагу до її законів, символів, до прав, обов'язків); позитивне ставлення до інших людей та ставлення до себе як громадянина. Тож, беручи до уваги завдання та ціннісні орієнтації громадянського виховання, у початковій школі доцільно проводити нестандартні уроки – подорожі, віртуальні екскурсії по історичних місцях, уроки-диспути, проекти, святкування загальнодержавних свят, тематичні ранки, конкурси читців, календарно-обрядові та тематичні свята.

Формувати позитивне ставлення до держави, Батьківщини, інших людей та самого себе як громадянина держави допомагає використання інтерактивних методів навчання: робота в групах, трійках, дебати, моделювання, дискусії, індивідуальні та групові (аналіз ситуації, спрощене судове слухання, асоціативний куш, незакінчені речення тощо).

Почуття толерантності, вміння працювати в колективі та рахуватися з думкою іншого, здатність відстоювати свою думку розвиває така форма роботи, як дискусія. У роботі використовуємо як власні доробки, так і розроблену Інститутом проблем виховання Національної академії педагогічних наук України тематику дискусій громадянського спрямування для учнів 3-4-х класів: «Права казкових героїв», «У пошуках справедливості: наші запитання та поради казковим друзям», «У чому полягає відповідальність один за одного?», «Новий учень у класі: моя поведінка», «Чому «дражнилки» та прізвиська не доводять до добра?», «Як народжуються на світ обов'язки?», «Що необхідно для того, щоб навчитися відстоювати власну думку?». Такі види роботи сприяють розвитку у молодших школярів монологічного та діалогічного мовлення, діти вчаться слухати опонента,

не боятися висловлювати власну думку, відстоювати її, змінювати, спокійно визнавати право іншого на свою точку зору. На уроках гуманітарного циклу створюються такі життєві ситуації, де школярі виявляють розуміння, співпереживання, турботу, взаємодопомогу, та ситуації вибору, де кожен учень має право вибрати модель власної поведінки, найбільш прийнятної для нього, обґрунтовуючи при цьому мотиви поведінки, також запропонувати свій варіант вирішення проблеми.

Ступінь сформованості громадянськості виявляється у творчій діяльності, оскільки під час проведення уроків школярі не мають змоги робити реальні громадянські дії і вчинки. Тож саме у творчій діяльності найповніше і найяскравіше виявляється власне бачення навколишнього світу і всього, що в ньому відбувається, формується світогляд молодшого школяра, особистісні якості майбутнього громадянина. Складання казок, творів-мініатюр, віршів, есе допоможе побачити, чим живе дитина, розкрити рівень сформованості громадянськості.

Ефективним засобом формування громадянськості є пошукова народознавча діяльність та проведення за її результатами годин громадянськості. Важливим засобом впливу на формування громадянськості є малі жанри української народної творчості: загадки, прислів'я та приказки про свою державу, про Батьківщину, про рід і родину, гарних господинь, рідну мову, про громадянські чесноти. «Адже створені народом казкові образи, що живуть тисячоліття, доносять до серця й розуму дитини могутній творчий дух трудового народу, його погляди на життя, ідеали, прагнення, виховують почуття патріотизму» [1, с.203]. Але дуже важливо, щоб учні не лише вивчали прислів'я, переказували вазки, а розуміли глибокий зміст народної мудрості, намагалися активно використовувати у своєму мовленні.

На уроках читання учні подорожують в сиву давнину - знайомляться з історією Київської Русі, першими князями та їхнім внеском у розвиток держави. Особливо дітям подобаються розповіді про Запорізьку Січ, життя та звичаї козаків. Школярі створюють колажі, готують розповіді) гетьманів України, розучують козацькі ігри «Свічка», «Кільцекид», Шуліка», в них формується

ціннісне ставлення до держави, її історії. Цікаво школярам заглядати в давнє минуле та порівнювати його з сучасним. Під час підготовки до проекту «Україна в минулі часи і нині» знайомляться із традиційними святами українців, їжею, одягом, віруваннями. Один із уроків розвитку мовлення присвячується рідному місту. Учні відвідують краєзнавчий музей, знайомляться з походженням назв міста, його історією, розвитком. Також діти розпитують батьків про підприємства міста, приносять сімейні світлинки з краєвидами міста в минулому, складають проект розвитку, де кожна дитина вказує, який внесок вона може зробити для процвітання Шостки.

Напевне, у кожній школі нашої України лист воїнам АТО від 8-річного броварчанина Назара Озерянського викликав великий резонанс. Ось і учні нашої школи вирішили підхопити ідею Назара, який закликав відправляти дитячі листи і малюнки для солдат. Адже душевні листи від дітей надихають їх, дають наснагу далі жити і воювати для відстоювання незалежності країни.

Під час роботи над темою «Текст-інструкція» учні записують рецепти національних страв (вареників, галушок, голубців, гречаників, борщу), що їм дали бабусі та мами. Вчаться закликати: «Просимо Бога і тебе: сідай обідати», «Бог благословить, а хазяїн велить – корміться, господа». Школярі добирають прислів'я про охайних і неохайних господинь, розучують пісні.

Особливої уваги заслуговують уроки мови на природі та екскурсії. Милуючись красою рідного краю, діти вчаться виражати любов і гордість за свою неньку Батьківщину. Це видно з їхніх творів «Де найкраще місце на землі», в яких діти зазначають, що таким місцем для них є рідне місто, вулиця, дім, де їх люблять. Пізнання природи, як доводить дослідження, посідає особливе місце у громадянському вихованні молодших школярів, формує уявлення про рідний край, свою Батьківщину. Ці форми роботи сприяють формуванню в учнів стійких уявлень про природу рідного краю, підвищують якість засвоєння матеріалу у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу; допомагають встановити тісні взаємозв'язки між предметами, явищами природи, сприяють формуванню громадянського світосприйняття та світобачення.

Особливо дієвим засобом формування громадянськості молодших школярів є

моделювання ситуацій громадянського спрямування, зокрема і сюжетно-рольові ігри, у яких наявні діалоги: «Скривджені герої казок», «Я маю право», «Я маю таку думку», «Права дитини», «Засідання комісії з прав дитини», «Давайте сперечатися», «Я не повинен», «Суд над героями байки», «Я маю право, отже, я зобов'язаний», «Де б я хотів жити». Ігрові ситуації дають дитині можливість приміряти на себе ту чи іншу роль, чітко визначитися у своїй громадській позиції.

У практику роботи упроваджується укладений творчою групою учителів міста Шостки (під керівництвом учителя-методиста ШЗШ I-III ступенів № 12 Колотуші Л. І. «Словничок юного шосткинця». Така робота сприяє розумінню значення слів *держава, Україна, Батьківщина, вибори, нація, етнос* та усвідомленому використанню вивчених термінів у мовленні молодших школярів.

Безперечно, зміст матеріалу ще не є запорукою того, що всі означені виховні аспекти проблеми буде реалізовано. Важлива роль відводиться учителеві, який повинен уміло використовувати різні засоби, працювати з текстом підручника, добирати завдання, що потребують зусиль з боку учнів, використовувати нові технології навчання і виховання. Адже навіть усім відома байка Л. Глібова «Коник-стрибунець» може показати важливість громадянської позиції, ознайомити дітей із правами, обов'язками та відповідальністю за свої дії.

Висновки. Дослідження дає можливість констатувати, що навчання української мови, літературного читання, предмета «Я у світі» має багато можливостей для реалізації ідей громадянського виховання учнів початкової школи за умови визначення відповідного змісту й ефективної методики освітньої діяльності (проведення нестандартних уроків, використання інтерактивних методів роботи, завдань творчого характеру тощо). Досвід переконує, що організація подорожей, проведення конкурсів, змагань, бесід, розучування пісень та народних ігор у процесі вивчення предметів гуманітарного циклу забезпечує ознайомлення молодших школярів з історією країни і рідного міста, сприйняття сучасного і минулого, набуття досвіду життя в соціумі, підготовку маленьких громадян до майбутнього життя в прекрасній мальовничій Україні.

Список використаних джерел та літератури

1. Ковальчук В. І. Спогади про В. Сухомлинського. Київ. 1990. С. 201-204.
2. Психологічні закономірності розвитку громадянської спрямованості особистості: монографія /ред. М. Й. Боришевського. Київ: Міленіум, 2006. 297 с.
3. Лист Міністерства освіти і науки України від 25.07.14 №1/9-376. «Про методичні рекомендації з питань організації виховної роботи у навчальних закладах у 2014/2015 навчальному році»
4. Сухомлинский В. А. Избранные педагогические сочинения: в 3 томах. Москва: Педагогика, 1979. Т.1. 384 с.
5. Сухомлинский В. А. О воспитании. М: Педагогика, 1979. 560 с.
6. Сухомлинский В. А. Сердце отдаю детям. Киев: Радянська школа, 1974. 228 с.
7. Концепція громадянського виховання особистості в умовах розвитку української державності. URL: <http://irpin-vschoool.org.ua/images/site/pro-shkolu/normatyvno-pravova-baza/Koncepcija-gromadjanskogo-vyhovannja-osobystosti.pdf>
8. <http://nenc.gov.ua/docautoref/volohun.pdf>

ЧЕХОВЕЙ Людмила Олександрівна,
заступник директора Шосткинської
спеціалізованої школи І-ІІІ ступенів №1
Шосткинської міської ради Сумської області

ГРОМАДЯНСЬКА ОСВІТА МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ
ВИВЧЕННЯ ПРЕДМЕТА «Я У СВІТІ»

Анотація, У статті теоретично обґрунтовано актуальність проблеми громадянської освіти в сучасній початковій школі у процесі вивчення предмета «Я у світі»; розкрито окремі аспекти формування громадянськості молодших школярів.

Ключові слова: громадянська освіта, громадянська компетентність, громадянськість, початкова школа, учні, молодші школярі, творчі проекти.

Постановка проблеми. Сучасні тенденції розвитку України як демократичної правової держави актуалізували проблему громадянського виховання особистості в суспільстві. У період реформування освіти у країні перед соціальними інституціями освітян поставлено завдання – формувати громадянина, найвищою цінністю якого є любов до Батьківщини та свого народу.

Сьогодні, у складний час зниження духовних цінностей, втрати ідеалів, дефіциту патріотизму, особливо актуальними є педагогічні ідеї і досвід В. О. Сухомлинського, його мудра порада: «Займіться перспективою становлення Людини-громадянина».

Актуальність запровадження громадянської освіти в Україні обумовлена тим, що формування демократичної громадянськості є необхідною потребою усіх розвинених держав.

Мета громадянської освіти та виховання – сформувати свідомого громадянина, патріота, професіонала, тобто людину, якій притаманні особистісні якості й риси характеру, світогляд і спосіб мислення, почуття, вчинки та поведінка, спрямовані на саморозвиток і розвиток демократичного

громадянського суспільства в Україні. Вони мають органічно поєднуватися з потребою й умінням діяти компетентно і технологічно. Громадянська освіта має ґрунтуватися на принципах гуманізму, демократичності, зв'язку з практичною діяльністю, зорієнтованості на позитивні соціальні дії, наступності і неперервності.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Аналіз наукових праць дав можливість визначити, що вчені досліджували різні питання громадянської освіти, зокрема: становлення громадянської освіти (Н. Бібік, І. Єрмаков, О. Овчарук, О. Пометун, О. Сухомлинська та ін.); сутність громадянської компетентності (С. Позняк, Г. Хітрова, Т. Мироненко, Н. Дерев'янка та ін.); формування громадянської компетентності особистості (О. Кучер, Т. Ладиченко, О. Майданик, В. Оржехівський, О. Пометун та ін.) тощо.

Метою статті є теоретичне обґрунтування актуальності проблеми громадянської освіти в сучасній початковій школі у процесі вивчення предмета «Я у світі».

Виклад основного матеріалу. Згідно з Концепцією громадянської освіти складниками громадянської компетентності є:

- громадянські знання (формування уявлень про форми і способи життя і реалізації потреб та інтересів особистості в політичному, правовому, економічному, соціальному та культурному просторі держави);

- громадянські вміння та досвід (участь у соціально-політичному житті суспільства і практичне застосування знань);

- громадянські чесноти (норми, настанови, цінності і якості, притаманні громадянинові демократичного суспільства) [9].

Формування громадянської компетентності в молодших школярів, на нашу думку, найефективніше здійснюється на уроках «Я у світі». Відповідно до рекомендації Європейського Парламенту та Ради (ЄС) «Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» і Державного стандарту початкової загальної освіти реалізація завдань предмета «Я у світі» сприяє формуванню у молодших школярів низки ключових компетентностей, серед яких виділяють і *громадянську* — усвідомлення своїх прав і обов'язків, використання моделей

поведінки, які відповідають нормам моралі і права, здатність критично мислити, приймати рішення, виявляти громадянську позицію у ставленні до природи, до людей, до самого себе [6].

На сучасному етапі розвитку нашої країни особливо важливо формувати у школярів життєстверджувальний образ світу, українську ідентичність, ціннісне ставлення до суспільства і держави, виховувати толерантне ставлення до народів, які проживають в Україні.

Предмет «Я у світі» і спрямований на соціалізацію особистості молодшого школяра, його зростання як громадянина. У процесі викладання означеного курсу важливо навчити школярів самостійно досліджувати, дискутувати, ініціювати дії, висловлювати власну думку. На вирішення таких завдань спрямовує педагогів Концепція «Нова українська школа», у якій виділено десять життєвих ключових компетентностей, необхідних учневі для успішної самореалізації в житті, навчанні та праці. Зміст *соціальної* та *громадянської* компетентностей охоплює: «Усі форми поведінки, які потрібні для ефективної та конструктивної участі у громадському житті, в сім'ї, на роботі. Уміння працювати з іншими на результат, попереджати і розв'язувати конфлікти, досягати компромісів. Повага до закону, дотримання прав людини і підтримка соціокультурного різноманіття» [5].

Одним із найважливіших завдань сучасного виховання, як зазначає

О. Пометун, є формування людини-громадянина, для якої демократичне громадянське суспільство стане осередком реалізації творчих можливостей, задоволення особистих та соціальних інтересів [7; 8]. У державній Концепції громадянського виховання підкреслено, що визначальною рисою такої людини має бути *громадянськість* – готовність людини реалізувати свої права й обов'язки, поважати права і свободи інших громадян, розуміти відповідальність перед суспільством і державою за свої вчинки.

У школі формується особистість, її громадянська позиція та моральні якості. Саме з початкових класів ми вже маємо підготувати дитину до життя, щоб, зустрівшись зі спірними питаннями, вона могла обґрунтовано діяти, делікатно, толерантно та по-людяному. Тому основним завданням уроків «Я у світі» є

виховання у дітей почуття патріотизму, гідності, людяності, справедливості та толерантності. Усі ці складники сприяють єдності країни, стабільності, миру та злагоді в нашій державі. Ці надважливі завдання і виконує громадянська освіта школярів. На уроках «Я у світі» необхідно допомогти дітям зрозуміти, що життя - це найвища цінність; воно дається один раз, і його потрібно гідно прожити; важливо вміти домовитися між собою, навчитися жити у злагоді, берегти мир і спокій.

Предмет «Я у світі» забезпечує виконання різних завдань: виховувати в учнів працьовитість; прищеплювати прагнення жити активно, бути наполегливими в досягненні своєї мети; розвивати уяву, творчість, мислення, віру в свої сили; формувати навички тактовного, цікавого спілкування; сприяти моральному розвитку; вчити мистецтва спілкування, що піднімає людину над усім живим і робить людиною.

Формування громадянської компетентності молодших школярів, як переконує досвід, необхідно здійснювати під час вивчення усіх розділів курсу: «Я – Людина», «Я та інші», «Я – українець», «Я – європеєць».

Опрацювання розділу «Я – людина» допомагає учням усвідомлювати себе частиною природи і суспільства, переконуватися у неповторності та індивідуальності кожної людини; у них розвивається наполегливість та старанність.

Вивчення матеріалу змістової лінії «Я та інші» спрямовуємо на ознайомлення школярів із правами та обов'язками в сім'ї, виховання шанобливого ставлення до старших членів сім'ї, розвиток ввічливості, доброти, чесності, справедливості, подільчivosti.

Засвоєння понять «суспільство», «громадянин», «Україна – незалежна держава», «суверенна держава», «державні символи» відбувається у процесі вивчення розділу «Я – українець». Молодші школярі переконуються, що кожній людині у нас відкрито простір для праці, навчання, творчості, відпочинку, навчаються також установлювати взаємозв'язки між вчинком і наслідком, розуміти поняття відповідальності.

Ознайомлення учнів із поняттями «Україна – європейська держава»,

«Європейський Союз», «європейська спільнота», найближчими країнами-сусідами, збагачення знань про світ забезпечує опрацювання матеріалу змістової лінії «Я – європеєць».

Ефективним прийомом реалізації завдань розділів, як переконує досвід, є залучення дітей до проектної діяльності. Так, працюючи над проектом «Мандрівка Україною», школярі мали можливість готувати інформацію про свою країну, добирати ілюстративний матеріал (слайди), презентувати його відповідно до визначеного змісту: де розташована Україна; які гори протяглися на її території; які ріки протікають; яка з них є найбільшою; куди впадають ці річки; з якими державами межує Україна; з якою країною кордон України є найдовшим, а з якою - найкоротшим; які моря омивають територію країни; які міста в Україні найбільші. Така діяльність сприяє засвоєнню дітьми того, що Україна - незалежна демократична держава, усвідомленню ними своєї належності до українського суспільства.

На уроках «Я у світі» значне місце відводимо розширенню уявлень учнів про права людини, записані в основному Законі нашої країни – Конституції України, поглибленню знань про державні символи, ознайомленню з історією їхнього створення, вихованню поваги до них. Діти дізнаються, що свої державні і національні символи люди повинні шанувати й берегти, про що написано і в Конституції України: «Захист Вітчизни, її незалежності та територіальної цілісності, шанування її державних символів є обов'язком громадян України» [4].

Важливим складником громадянської освіти є знання про культурну спадщину України як невід'ємну частину світової культури. Своім корінням вона сягає у глибочінь минулого. Український народ як творець національної і співтворець світової культури за свою багатовікову історію накопичив величезні духовні багатства. Про це свідчать численні пам'ятки, що збереглися від цивілізацій, які існували на території України. Вони є свідками духовного росту людини, її потягу до краси та вдосконалення.

З метою ознайомлення учнів із культурною спадщиною різних епох і народів практикуємо проведення віртуальних подорожей, відвідування через

Інтернет відомих художніх музеїв світу, розповіді про видатних особистостей України, відомих в усьому світі, про внесок українців у винаходи людства, досягнення у науці, культурі, спорті. Особливо зацікавлює школярів виконання творчого проекту «Видатні українці», який дає можливість дітям установити відповідність між прізвищами і досягненнями людей, запропонувати власні імена та пояснити свою точку зору, чому саме цих людей вони обрали, що цих людей об'єднувало, хоч усі вони були різні, зробити висновок: усі вони прославляли свій народ і Батьківщину, їх об'єднувала творчість і величезний розум, прагнення підкорити світ, служити своєму народові.

В опрацюванні розділів курсу вчимо дітей берегти культурну спадщину, не заподіювати їй шкоди, охороняти природні багатства, не перебільшувати національні риси, не робити їх винятковими, виконувати певні правила сумісного співіснування на Землі тощо.

Практика свідчить, що знання культурних цінностей різних народів, національних свят дає нашим дітям змогу пізнати душу народу, краще порозумітися, жити в мирі та злагоді, не забувати про те, що Земля - наш дім, а ми - господарі в ній.

Висновки. Аналіз літературних джерел та власний досвід роботи переконує в тому, що на уроках «Я у світі» є широкі можливості для виховання в учнів громадянської позиції, почуття патріотизму і любові до рідного краю, школи, народу, Батьківщини, почуття гордості за рідну державу та її народ, відповідальності за збереження України, прагнення охороняти різні ресурси, піклуватися про свою Землю та її благополуччя.

Список використаних джерел та літератури

1. Забезпечення формування громадянської компетентності у сучасному змісті шкільної освіти. *Історія в школах України*. 2006. № 8. С. 5.
2. Іванюк І.В., Овчарук О.В., Терещенко А.Б. Сучасний стан громадянської освіти в Україні: аналітичний звіт. Київ. 2013. URL: http://lib.iitta.gov.ua/844/1/civic_education.pdf
3. Ковальчук І.П. Шляхи формування громадянської компетентності молодшого школяра в сучасній освіті крізь призму педагогічних ідей В.О. Сухомлинського. URL: <http://www.cmsps.edukit.kr.ua/Files/downloads/Ковальчук%20І.П..doc>
4. Конституція України . *Відомості Верховної Ради (ВВР)*. 1996. №30. С. 141.
5. Концепція «Нова українська школа» URL: <http://mon.gov.ua/Новини%202016/12/05/konczepciya.pdf>
6. Навчальні програми для початкової школи. Я у світі: навчальна програма для загальноосвітніх навчальних закладів для 3-4 класів. URL: <http://mon.gov.ua/without%20SD/Програми/7.-ya-u-sviti.-3-4-klas.docx>
7. Пометун О. І. До громадянського суспільства – через громадянську освіту. *Директор школи. Шкільний світ* : газета для керівників шкіл. 2011. №21/22. С. 3-5.
8. Пометун О.І. Формування громадянської компетентності: погляд з позиції сучасної педагогічної науки. *Вісник програм шкільних обмінів*. 2005. №23. С. 18.
9. Проект Концепції громадянської освіти та виховання в Україні – 2012.
10. Сухомлинський В. О. З чого починається громадянин. Рад. Україна. 1968.
11. Сухомлинський В. О. Народження громадянина В.О. Сухомлинський. К. : Рад. пік., 1970. 287 с.